

ЮРІЙ ГРИГОРОВИЧ КОСТЮК

(до 100-річчя від дня народження)

Ростислав Пилипчук

УДК 929 Костюк+792.072.3

У статті наведено біографічні відомості про театрознавця, письменника, журналіста і літературного критика Юрія Костюка. Розглянуто не лише здобутки, а й суперечливі моменти життєпису діяча.

Ключові слова: *драматургія, критика, театр, театрознавство, шевченкознавство.*

There is a biographical information about theatre student, writer, journalist and literary critic Yurii Kostiuk in the article. Not only considered are the achievements, but also the controversies of the figure's biography.

Keywords: *plays, critics, theatre, theatre studies, Shevchenkiana.*

За дев'ятнадцять років незалежності нашої держави (а варто також брати до уваги кінець 80-х років ХХ ст. – так звану перебудову, коли утвердилася відносна свобода слова і те, що було раніше забороненим і прихованим, ставало видимим) відійшли у повну тінь діячі літератури й мистецтва, літературознавства й мистецтвознавства, які вірно піддано служили більшовицькому режимові. Серед них були люди з відповідними ідейними переконаннями, але були й вимушені служити ненависній ідеології, бо інакше – або перехід у стан дисидентства з усіма можливими наслідками, або самоприреченість до неприсутності в літературно-мистецькому та науковому процесах узагалі.

Сьогодні нелегко з'ясувати характер діяльності цих скомпрометованих осіб. Але чи доречно застосовувати умовчання до багатьох із них, залишаючи їх судові історії? За двадцять років уже час оцінювати їхню діяльність. І сторічні ювілеї тих, хто ступив на шлях творення літератури й мистецтва, журналістики чи гума-

Юрій Костюк.
1960-ті роки

нітарної науки в тяжких 1930-х роках і продовжував свою діяльність аж до нашої незалежності, наразі є доброю нагодою для спроби об'єктивної оцінки того чи іншого діяча, розуміючи, що критерії цієї оцінки залежать від сучасних ідеологічних орієнтирів і сучасного рівня свободи слова.

До таких складних діячів належить відомий український письменник, журналіст і театрознавець Юрій Григорович Костюк, який народився 21 серпня 1910 року в с. Заградівка (тепер Високопільський район Херсонської області), як заведено було писати в автобіографіях

у радянські часи, у родині селянина-бідняка, а як було насправді, нині невідомо: чи мав той селянин клапоть власної землі, чи був батраком. Від 1928 року Ю. Костюк навчався в Харківському інституті народного господарства, а після його реорганізації в 1930 році – у Харківському інституті червоної професури, який закінчив 1934 року. У 1936 році закінчив аспірантуру в Київському університеті й від того часу працював у Інституті української літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР.

Творчу діяльність почав 1929 року як літературний і театральний критик та рецензент на сторінках харківських періодичних видань. Від початку 1930-х років, паралельно з навчанням, він – на відповідальних посадах: головний редактор журналу «Темпи» (Запоріжжя; Дніпрельстан, 1931–1932), редактор Всеукраїнського радіокомітету (Харків, 1932–1933), завідувач відділу культури у газеті «Вісті» (Харків, 1933–1934; Київ, 1934–1936). Під час дворічної служби в Червоній армії на Далекому Сході (1938–1940) працював у редакції військової газети «Тревога». Був членом редколегії та відповідальним секретарем українського журналу «Театр» (Київ, 1940–1941). Під час війни і в перші повоєнні роки служив у Воєнвидаві Народного Комісаріату Оборони СРСР. У 1947 році був відповідальним редактором газети «Радянське мистецтво» (згодом – це «Радянська культура», «Культура і життя»).

У 1947–1977 роках Ю. Костюк – старший науковий співробітник відділу театру і кіно (у 1950–1953 рр. завідував цим відділом; з 1960 р. – це відділ театрознавства) в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (з 1964 р. – ім. М. Т. Рильського).

Зважаючи на значний журналістський досвід і широку обізнаність Ю. Костюка в питаннях історії української культури, тодішній директор ІМФЕ академік М. Рильський у 1963 році запропонував Ю. Костюкові на засадах внутрішнього суміщення посаду заступника головного редактора журналу «Народна творчість та етнографія», (на цій посаді працював до 1974 р.).

Наукову діяльність Ю. Костюк розпочав як шевченкознавець в Інституті української літератури імені Т. Шевченка АН УРСР. Його публікації, можливо, не всі, зафіксовані в другому томі шевченківської бібліографії [Т. Г. Шевченко: Бібліографія літератури про життя і творчість: 1838–1959. – К., 1963. – Т. 2 (1917–1959)] – усього п'ятнадцять бібліографічних позицій, зокрема: Нотатки про «Щоденник» Шевченка [рецензія на видання Шевченкового «Щоденника» за редакцією і зі вступною статтю А. Костенка] – Х.; К., 1936 // Літературна газета. – 1936. – 12 берез.; Про драматичні твори Шевченка // Театр. – К., 1937. – № 4. – С. 42–44; Шевченко в Казахстані // Пролетарська правда. – 1937. – 12 січ. (стаття вийшла друком і російською мовою в газеті «Казахстанская правда»);

Робочий момент у редакції журналу «Народна творчість та етнографія» (кінець 1960-х рр.). Зліва направо: Ю. Костюк, Т. Шпірний (відповідальний секретар редакції), В. Данилейко, І. Власенко (редактори відділів)

Джамбул и Шевченко // Советская Украина. – К., 1938. – 20 трав.; Звільнений Шевченко // Вісті. – К., 1938. – 10 берез.; Шевченко і казахська культура // Радянське літературознавство. – 1938. – № 2–3. – С. 85–98; Шевченко і Щепкін // Молодий більшовик. – 1938. – № 12. – С. 30–35. У той же час Ю. Костюк виступає як драматург із п'єсою про Т. Шевченка, про що повідомляла газета «Комсомолец України» від 11 жовтня 1938 року. Цю п'єсу взяв у 1939 році до постановки Чернігівський обласний драматичний театр, присвятивши виставу 125-річчю від дня народження Т. Шевченка (постановник – художній керівник театру Г. Воловик, художник А. Кордиш, композитор П. Козицький; ролі виконували: Шевченка – Г. Волгрик, Білозера – Л. Сабінін і П. Бори́ков, Дубельта – П. Бори́ков і В. Кречет та ін.). Однак автора п'єси на прем'єрі (9 березня 1939 року) не було, бо він уже перебував на службі в Червоній армії. Але й там Костюк не припиняв шевченкознавчої діяльності: у газеті «Вісті» від 6 березня 1939 року з'явилася його стаття «Святкування ювілею Шевченка в Приамур'ї» про те, що бійці Другої особливої Червонопрапорної армії готуються до ювілею Т. Шевченка. Очевидно, цей захід відбувся без особистої участі військового журналіста Ю. Костюка.

Під час війни, але вже у звільненому Києві, Ю. Костюк публікує рецензію на підготовлене Ю. Кобилецьким, зі вступною статтю П. Тичини, перевидання у 1943 році «Кобзаря» (Нове видання «Кобзаря» // Київська правда. –

ПОСТАТІ

1944. – 9 січ.). 1950 року Ю. Костюк виступає в журналі «Більшовик України» (№ 3. – С. 73–79) з рецензією на видання: Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах. – К., 1950. У газеті «Правда України» від 23 грудня 1951 року виходить друком стаття М. Рильського, М. Гордійчука, Ю. Костюка і Г. Журова «Великий народний поет (Про кінофільм “Тарас Шевченко”)), а в «Літературній газеті» від 27 грудня 1951 року – рецензія Ю. Костюка «Сценарій і фільм» (про цей же фільм І. Савченка).

Але саме в повоєнні роки інтерес Ю. Костюка до шевченкознавства згасає, може, тому, що він поринає у сферу мистецтвознавства. Однак він не перестає писати про Шевченка як драматург. До цього письменника надихали нові постановки його п'єси «Тарас Шевченко». Нею розпочав свою діяльність у Львові колишній Перший державний український театр юного глядача ім. М. Горького (переведений з Харкова до Львова). Прем'єра вистави у Львові відбулася 18 травня 1945 року (постановник В. Склярєнко, художник Ю. Стефанчук, композитор А. Штогаренко). Луганський державний український музично-драматичний театр ім. О. Островського показав прем'єру цієї п'єси як виїзну виставу театру в Орську наприкінці 1948 року (постановник М. Макаренко, роль Шевченка виконували М. Піскун і М. Досенко). У 1954 році Республіканський театр юного глядача в Києві та Тернопільський обласний драматичний театр ім. Т. Шевченка підготували вистави за новою п'єсою Костюка «Думи мої...» («Слово правди») як другу частину драматичної пенталогії про Шевченка. У 1955 році цю п'єсу вперше було опубліковано окремою книжкою, а в 1962 році перевидано. Тоді ж вийшла друком інша п'єса на шевченківську тему – «Літа мої молодії».

Новий сплеск у стосунках Ю. Костюка з театрами стався напередодні 100-річчя від дня смерті та 150-річчя від дня народження Т. Шевченка. П'єсу «Думи мої...» («Слово прав-

ди») ставили в кількох театрах: 1960 року – в Дніпропетровському державному українському драматичному театрі ім. Т. Шевченка; 1964 року – в Запорізькому обласному драматичному театрі ім. М. Щорса (постановник В. Магар, режисер Н. Алейничева, художник М. Духновський, композитор П. Майборода). У 1960 році присвячену Т. Шевченкові п'єсу Ю. Костюка «Воля» показав Львівський театр юного глядача.

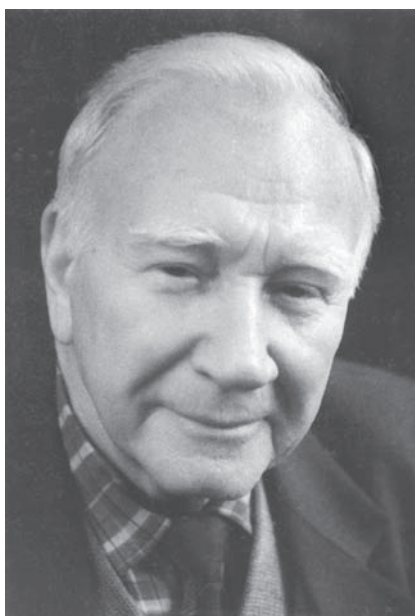
На старості літ Юрій Григорович все ж повернувся до шевченкознавства як дослідник: він публікує три редакції статті про виставу Шевченкової п'єси «Назар Стодоля» 1877 ро-

ку в Малому театрі в Москві: На сцені Малого театру // Вітчизна. – 1977. – № 9. – С. 218–220; «Назар Стодоля» на сцені Малого театру // Київ. – 1983. – № 3. – С. 147–148; Шевченко-драматург на сцені Малого театру // Театральна культура. – К., 1984. – Вип. 10. – С. 57–64. Остання публікація – значний внесок Ю. Костюка у шевченкознавство, оскільки її написано за першоджерельним матеріалом – цензурованими текстами російського перекладу і водночас переробки «Назара Стодоли» під назвою «В ніч на Різдво», унаслідок чого з'ясовано прізвище автора перекладу й переробки, уточнено імена виконавців

ролей у цій виставі, пояснено громадський резонанс вистави в період, коли виставляти п'єсу Шевченка в українському оригіналі було заборонено Емським актом 1876 року.

Робота Ю. Костюка в повоєнні десятиліття в штаті ІМФЕ, де він став старшим науковим співробітником відділу театру і кіно, зобов'язувала його до виконання планових тем з історії українського театру.

Першим таким виданням став збірник: МХАТ і українська театральна культура: Статті, матеріали / упоряд. Ю. Костюк. – К., 1949. Попри офіційний пієтет, яким просякнуті всі матеріали, ця книжка, однак, не втратила свого наукового значення, бо в ній задокументовано важливу сторінку з історії українсько-російських

Юрій Костюк,
1970-ті роки

театральних зв'язків, які дійсно існували й до нині недостатньо досліджені.

Через двадцять п'ять років, з нагоди 100-річчя від дня народження і 25-річчя від дня смерті К. Станіславського, Ю. Костюк повернеться до цієї теми й опублікує через тодішнє Товариство для поширення політичних і наукових знань Української РСР спеціальну брошуру: К. С. Станіславський і український театр. – К., 1963.

Другою відомою нам плановою працею Ю. Костюка була його розгорнута вступна стаття до упорядкованого та прокоментованого М. Дібровенком збірника теоретичних праць і спогадів Панаса Саксаганського: Саксаганський П. Думки про театр. – К., 1955. – С. 3–22. Якщо взяти до уваги відсутність на той час спеціальних монографічних досліджень життя та творчості одного з корифеїв українського дореволюційного театру, то роботу Ю. Костюка важко переоцінити.

Того самого 1955 року вийшла друком ще одна планова праця ІМФЕ: Російсько-українські мистецькі зв'язки: Збірник / Упоряд. Ю. Костюк. – К., 1955. У цьому збірнику є й персональна стаття Ю. Костюка «Значення драматургії Максима Горького для української сцени».

Але найважливішою плановою працею Юрія Григоровича, виконаною в 50-х роках ХХ ст., є його участь у підготовці другого тому двотомної колективної монографії: Український радянський драматичний театр: нариси історії. – К., 1959. – Т. 2: Радянський період. Ю. Костюку в цьому виданні належать два нариси: нарис третій – про український театр у 1926–1934 роках, і нарис четвертий – про діяльність українських театрів у 1934–1941 роках. Костюк входив до складу редакційної колегії разом з М. Рильським (відповідальний редактор) і М. Йосипенком. Власне, на Ю. Костюка, як на досвідченого редактора, припала лєвова частка роботи над рукописом і організацією його обговорень на численних засіданнях ученої ради інституту, художніх рад театрів, про які йшлося в нарисах другого тому, а також над підготуванням до друку попередніх макетів цього видання.

Безперечно, така увага до видання була зумовлена передусім ідеологічним контролем, але водночас уся об'єктивна інформація також підлягала ретельному контролю. І що б не казали впродовж минулих десятиліть про цей том (насамперед – через категоричну, неправдиву

оцінку Леся Курбаса та керованого ним театру «Березиль»), він, виданий 1959 року, не міг бути іншим. Якщо абстрагуватися від ідеологічних догм, якими насичена ця праця, ми маємо компендіум фактичного матеріалу, якого сьогодні вже ніхто не міг би підняти.

Пізніше з'явилася друком інша планова праця Ю. Костюка – розділ про український театр у колективній монографії «Восточные славяне» (Москва, 1966).

Ще одна планова тема, виконана Інститутом мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського спільно з Інститутом літератури ім. Т. Г. Шевченка, – «Ленін у літературі та мистецтві українського народу», що вийшла друком як колективна монографія, видана до 100-річчя від дня народження Леніна (К., 1970). Члени редакційної колегії: М. Гордійчук, Ю. Костюк, С. Крижанівський (голова). Ю. Костюкові належить розділ «Ленін у драматургії та на сцені». І яким би змістом не було сьогодні наділене прізвище Леніна, творчі біографії видатних митців та літописи театрів, які добровільно чи примусово були залучені до праці, пов'язаної із цим прізвищем, не можуть бути повними без врахування такої діяльності. Участь Ю. Костюка у виданні зазначеної монографії, щоправда, передувала його брошура: Образ В. І. Леніна на українській сцені. – К., 1967. Це може свідчити про кон'юктурне волевиявлення самого автора. Можливо, вона була частиною планової теми, написаної для колективної монографії, що на той час не була готовою до друку як окреме видання.

Окреме місце в кон'юктурній частині дослідницького доробку Костюка посідає творчість О. Корнійчука. До війни з'явилася велика стаття Ю. Костюка «Творчий шлях О. Корнійчука» в журналі «Літературна критика» (1938. – № 1. – С. 62–88). Через десять років, у 1949 році, він захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства на тему «Драматургія Олександра Корнійчука». Костюк не раз публікував у пресі статті про цього «короля» радянської драматургії, а в 1965 році у видавництві Товариства «Знання» вийшла друком брошура «Драматург-новатор» до 60-річчя О. Корнійчука. З ім'ям цього драматурга і політичного діяча пов'язаний інцидент у справі цькування Н. Кузякіної за її непоштивий вислів про драматургію Корнійчука в статті «Народжена

ПОСТАТІ

революцією» (про українську радянську драматургію з нагоди 50-річчя Жовтневої революції), надрукованій в «Українському календарі» 1967 року у Варшаві, а саме – за фразу: «вади його творчої манери – поверхова злободенність проблем і невміння розкрити джерела того чи іншого суспільного явища». Партійне доручення ЦК Компартії України було дане двом членам партії Ю. Костюкові та Ю. Бобошкові – вчителів й учнів – виступити з осудом вчинку Н. Кузякіної, що вони й зробили в статті «Кому це вигідно?» (Літературна Україна. – 1967. – 23 черв.). Цей епізод був формальним приводом для звільнення Н. Кузякіної з роботи в ІМФЕ, хоча насправді влада мала претензії до неї за зв'язки з тодішніми дисидентами. Однак багато хто досі пам'ятає саме цей вчинок Юрія Григоровича і не пробачає його.

До кон'юнктурних належать і такі праці Ю. Костюка: На сцені – радянське воїнство: До 60-річчя з дня народження і 30-річчя творчої діяльності драматурга Івана Рачади. – К., 1969 (у співавторстві із З. Сидоренко); Іван Рачада: Творчий шлях драматурга. – К., 1981. Можна припустити, що цими двома книжками науковець прагнув лише заробітку, бо ж треба було, крім квартири, утримувати дачу в с. Плюти і машину, на що невисокої пенсії трьом особам (а після смерті дружини – двом) не вистачало.

Серед наукових здобутків Ю. Костюка – підготування до друку двох збірників літературно-художніх творів (драматургія та поезія) Я. Мамонтова – у 1960 та 1988 роках – із супроводом їх вступними статтями.

Після повернення до відділу театрознавства на посаду старшого наукового співробітника

(1974) Ю. Костюк виконав планову тему з історії українського театрознавства, яку було опубліковано окремим розділом у колективній монографії: История театроведения народов СССР: Очерки. 1917–1941. – М., 1985. – С. 12–24. Це дуже цінна праця, незважаючи на пропуск імен театрознавців-емігрантів – Д. Антоновича, В. Гаєвського та Г. Лужницького. Перу Ю. Костюка належать сценарії двох документальних фільмів: «Борис Романицький» (1959) і «Мар'ян Крушельницький» (1960), випущених Київською кіностудією імені О. Довженка.

Ю. Костюк був членом Спілки письменників України. Уже після виходу науковця на пенсію, до його 80-річного ювілею, влада присвоїла Ю. Костюкові почесне звання – Заслужений діяч мистецтв України.

Помер Юрій Григорович Костюк 10 січня 1995 року. Похований на Байковому кладовищі. Його особистий архів, до складу якого також долучені документи дружини – заслуженої артистки України О. Заброди – та пасербиці – кандидата мистецтвознавства З. Сидоренко, – передано на збереження до Державного архіву-музею літератури і мистецтва України.

Юрій Костюк був суперечливою людиною, як і багато його сучасників. У житті він був інтелігентним, стриманим, дотепним, допомагав молодим науковцям. Як науковий керівник аспірантів і здобувачів підготував п'ятьох кандидатів мистецтвознавства: Леонтину Мельничук-Лучко (1958 р., Львів), Юрія Бобошка (1964 р., Київ), Ростислава Пилипчака (1971 р., Київ), Надію Демидчук (1973 р., Дніпропетровськ), Валерія Гайдабуру (1975 р., Запоріжжя, тепер він – доктор мистецтвознавства у Києві).

В статтє поданы биографические сведения о театроведе, писателе, журнальсте и литературном критике Юрие Костюке. Рассмотрены не только достижения, но и противоречивые моменты его жизни.

Ключевые слова: драматургия, критика, театр, театроведение, шевченковедение.